

УДК 81'23:57.017.22

КОГНИТИВДИК ЛИНГВИСТИКА ИЛИМИ ЖАНА АНЫН КЕЛИП ЧЫГУУ ТАРЫХЫ

Домасбекова Салтанат Абылхайыровна, И.К.Ахунбаев атындагы КММАнын «Кыргыз тили» кафедрасынын окутуучусу, Кыргызстан, 720044, Бишкек шаары, Тыныстанов 2 а, e-mail: domasbekova89@mail.ru

Аннотация: Когнитивдик лингвистика тил илими күн өткөн сайын илим дүйнөсүндө улам кеңири орун ээлеп келүүдө. Бул илимдин бүгүнкү күндө ролу чоң. Когнитивдик лингвистиканын курамына кирген илимий багыттардын санынын көбөйүшү бул тил илиминин өнүгүшүн далилдеп турат. Когнитивдик лингвистика тил илими – ар бир улуттун

тили пикир алышуу кызматын аткаруу менен бирге, улуттун менталитетин, улуттук ой жүгүртүү өзгөчөлүгүн чагылдырып турганын далилдейт. Адамдын тили менен аң-сезиминин изилдениши эң актуалдуу маселелердин бири. Этнолингвистика, лингвомаданият таануу илими сымал жаңы илимий багыттар когнитивдик лингвистика илиминин курамына кирет.

Өзөктүү сөздөр: когнитивдик лингвистика, этнолингвистика, лингвомаданият, дүйнө таануу, аң-сезим

НАУКА КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ

Домасбекова Салтанат Абылхайыровна, преподаватель, кафедра кыргызского языка КГМА им. И.К.Ахунбаева, Кыргызстан, 720044, Бишкек шаары, Тыныстанов 2 а, e-mail: domasbekova89@mail.ru

Аннотация: Наука когнитивной лингвистики с каждым днём в научном мире всё больше занимает свое место. На сегодняшний день роль этой науки огромное. Увеличение количеств научных направлений, которые входят в состав когнитивной лингвистики доказывают развитие этой науки. Наука когнитивной лингвистики доказывает, что язык каждой нации служа общению, отображает и менталитет нации, и национальных особенностей мышления. Исследование языка и мышления человека один из самых актуальных задач. Новые научные направления похожие на науки этнолингвистики, лингвоискусствоведение входят в состав когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, этнолингвистика, лингвоискусство, мировоззрение, сознание

SCIENCE COGNITIVE LINGUISTICS AND ITS ORIGIN

Domasbekova Saltanat Abylhayirovna, Teacher of the Kyrgyz language department at KSMA named after I.K.Akhunbaev, Kyrgyzstan, 720044, Bishkek city, Tynystanov 2 а, e-mail: domasbekova89@mail.ru

Annotation: The science of cognitive linguistics takes its place more and more in the scientific world every day. Today, the role of this science is enormous. The increases in the number of scientific directions that are part of cognitive linguistics prove the development of this science. The science of cognitive linguistics proves that the language of each nation serves communication and reflects the mentality of the nation and national peculiarities of thinking. The study of human language and thinking is one of the most pressing challenges. New scientific directions similar to the sciences of ethnolinguistics, linguistic art are part of cognitive linguistics.

Keywords: cognitive linguistics, ethnolinguistics, lingvoart, worldview, consciousness

Тил – улуттун турмуштук тажрыйбасын, ааламды өздөштүрүү өзгөчөлүгүн, дүйнө таануу жолун, кылымдардан бери сакталып келген маданиятын, табияттагы кубулуштарга көз карашын, руханий жашоосун, тарыхый окуяларын, өсүп-өнүгүү баскычтарын, социалдык түзүлүшүн, диний ишенимдерин, материалдык жана моралдык баалуулуктарын күзгүдөй болуп чагылдырып, адам баласынын пикир алышуу иш-аракетин камсыз кылат. Адам баласынын тили – анын ой жүгүртүү иш-чарасынын күзгүсү. Ар бир улуттун тили элдин ой жүгүртүү процессинин натыйжаларын руханий дүйнөсүнөн сыртка чыгаруучу милдетти аткарат. Адамдын аң-сезиминин өсүшүнө жараша тил өнүгөт. Демек, тил – акыл эсти түздөнтүз чагылдырып турат. [2]

Байыркы доордо эле тил менен аң-сезимдин ортосундагы байланыш тууралуу пикирлер жаралган. Антикалык дүйнөнүн ойчулдары тил менен ой жүгүртүү ар дайым бири-бирине көз каранды экенин айтып келгенине карабастан, мындай процесстерди изилдей турган атайы илимдин багыты жок эле.

Адамдын аң-сезими менен тилинин байланышын изилдөөчү тил илиминин жаңы багыты – когнитивдик лингвистика. Бул тил илими ХХ кылымдын аягында гана калыптана баштаган. Когнитивдик лингвистика багытындагы негизги илимий эмгектер ХХ кылымдын акыркы он жылдыгына таандык.[5]

Когнитивдик лингвистиканын Орусияда өзүнчө тил илиминин бир бутагы катары бөлүнүп чыгып, күч алышына Н.Н.Болдырев менен Польша изилдөөчүсү А.Вежбицкая эбегейсиз зор салым кошкон. Бул окумуштуулардан тышкары, А.В.Костин, А.Д.Шмелев, А.П.Бабушкин, В.В.Воробьев, В.В.Петров, В.З.Демьянков, В.И.Карасик, В.Н.Телия, Г.Г.Слышкин, Д.О.Добровольский, Е.В.Рахилина, Е.В.Урысон, Е.С.Кубрякова, З.Д.Попова, И.А.Стернин, И.К.Архипов, И.М.Кобозева, М.В.Никитин, Н.Д.Арутюнова, Р.М.Фрумкина, С.Г.Воркачев, Ю.Д.Апресян, Ю.С.Степанов жана башка белгилүү лингвокогнитологдор бул илимдин чегинде олуттуу илимий эмгектерди жаратып, когнитивдик лингвистиканын Орусияда түптөлүп, өз алдынча илим катары калыптанышына себеп болгон.[4]

Е.С.Кубрякованын ою боюнча, “когнитивдик лингвистика - тил менен ой тутумдун татаал катышын изилдеген жаны илимий тармактардын бири. Бул илим “тил менен ой, тилдин негизги функциялары, тилдин колдонулушундагы адамдын ролу жана адамзат үчүн тилдин ролу” сымал актуалдуу маселелерди иликтөөгө алышы менен окумуштууларды өзүнө тартып келет.

Заманбап тил илимдеринин арасында когнитивдик лингвистика дүйнөнүн түрдүү илимий борборунда абдан тез өнүгүүдө. Анын курамына кирген кичи илим багыттарын окумуштуулар көп учурда кандидаттык, докторлук диссертацияларында, илимий китептеринде, тезис, доклад, макалаларында же башка илимий эмгектеринде классификациялоого аракет кылышат. Тил менен аң-сезимдин байланышы, алардын өз ара бири-бирине көз карандылыгы лингвистиканын гана изилдей турган маселеси эмес. Ал анатомия, логика, нейролингвистика, психоллингвистика, психология, философия өндүү ж.б. илим тармактарынын биргелешип иш алып барышы менен изилдениши керек. Себеби, аң-сезимдин иш аракети татаал процессти талап кылат. Бул процесстин ишке ашышы үчүн көптөгөн факторлордун бир учурда аракетке келиши зарыл.[7]

Когнитивдик илим жасалма интеллект теориясы, когнитивдик онтропология, когнитивдик психология, когнитивдик социология, когнициянын философиялык теориясы, лингвомаданият таануу, нейролингвистика, нейрофизиология, психоллингвистика, тилге логикалык талдоо жүргүзүү, этнолингвистика өндүү ж.б. илимдердин башын бириктирип турат. Бул илимдин баары адамды түрдүү жактан изилдөөгө багытталган. Мындай антропоцентрикалык мүнөзгө ээ илим багыттары бүгүнкү күндө эң актуалдуу болуп эсептелет.

Орусиянын белгилүү окумуштуусу В.А.Маслова когнитивдик лингвистиканын келип чыгуу тарыхы тууралуу мындай дейт: «Бүгүнкү күндө дүйнөлүк тил илиминде когнитивдик лингвистика өзүнүн татыктуу ордун ээледі. Дж.Миллер ХХ кылымдын элүүнчү жылдары уюшулган «Маалымат теориялары» деп аталган илимий симпозиумду когнитивдик лингвистиканын туулган күнү деп атаган. Америкалык профессор Дж. Бруннер когнитивдик процесстердин жаралышы боюнча жогорку окуу жайларында дайыма лекцияларды окуп турган. Дж. Бруннер менен Дж. Миллер 1960- жылы Гарвард университетинде алгачкы когнитивдик изилдөө борборун негиздешкен». [3]

Когнитивдик лингвистика тил илими адамзаттын аң-сезими менен тилинин байланышын изилдөөгө багытталган. Когнитивдик лингвистика тил илиминин мындай антропоцентрикалык мүнөздө болушу бул илимдин маанисин күн өткөн сайын арттырууда. Дал ушул себептен улам, бүгүнкү күндө илимпоздор бул маселени изилдөөгө алып, баалуу эмгектерди жаратууда. Когнитивдик лингвистика тил илими – ар бир улуттун тили пикир

альшуу кызматын аткаруу менен бирге, улуттун менталитетин, улуттук ой жүгүртүү өзгөчөлүгүн чагылдырып турганын далилдейт. Адамдын тили менен аң- сезиминин изилдениши эң актуалдуу маселелердин бири. Когнитивдик лингвистика илими бул маселени изилдегени үчүн окумуштууларды кызыктырып келет.[1]

Н.Чомский когнитивдик лингвистика тил илиминин эң таасирдүү негиз салуучуларынын бири болуп эсептелет. Дж.Лакофф, Р.Джакендофф, Р.Лангакер, У.Чейф, Ч.Филлмор өндүү көптөгөн чет өлкөлүк окумуштуулар Америкада когнитивдик лингвистиканын өз алдынча илим катары калыптанып, теорияларынын жайылышына зор салым кошкон.

Кыргызстанда жаңы түптөлүп келе жаткан когнитивдик лингвистика тил илиминин терминдери да тактала элек. Бул илим Кыргызстанда орус тилинин негизинде өнүгүүдө. Көптөгөн терминдер түздөн-түз кабыл алынса, кээ бир терминдер орус тилиндеги же англис тилиндеги терминдерди калыкалаоо ыкмасы менен которулган. Азыркы учурда когнитивдик лингвистика тил илиминин терминдеринин кыргызча сөздүгү да жок.

Когнитивдик лингвистика тил илими күн өткөн сайын илим дүйнөсүндө улам кеңири орун ээлеп келүүдө. Бул илимдин бүгүнкү күндө ролу чоң. Когнитивдик лингвистиканын курамына кирген илимий багыттардын санынын көбөйүшү бул тил илиминин өнүгүшүн далилдеп турат. Этнолингвистика, лингвимаданият таануу илими сымал жаңы илимий багыттар когнитивдик лингвистика илиминин курамына кирет.

Кыргызстан өзүнүн тарыхый өнүгүү жолунда 70 жыл Советтер Союзунун курамында жашашы кыргыз илим дүйнөсүнүн өнүгүшүн камсыз кылган. Орус тили аркылуу дүйнөдөгү заманбап илим тармактары кыргыз тил илимине дароо келип кирип турган. Когнитивдик лингвистиканын да Кыргызстанда жайылышында мындай көрүнүш байкалат. Кыргыз окумуштууларынын орус тилин эне тилиндей билиши, орус тилинде жаңы жарыяланган илимий эмгектер менен дароо таанышып турушу, бул эмгектердин кыргыз тилине дароо которулушу кыргыз тил илиминин дүйнө элинин тил илими менен бирдей өнүгүшүнө шарт түзүүдө.[6]

Кыргызстандагы тил илимпоздору когнитивдик лингвистика илимин жайылтуу максатында түрдүү илимий иш-чараларды уюштурууда. Орусиянын, КМШнын жана Кыргызстандын көрүнүктүү когнитивчилеринин катышуусу менен өлкөбүздө тез-тез өткөрүлүп турган семинарлар, конференциялар жергиликтүү когнитивчилердин жаш муунун өстүрүүдө.

Колдонулган адабияттар

1. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. [Текст] / Кубрякова Е.С.// Язык и знание, Москва, 2004
2. Когнитивная лингвистика [учебная пособие] / З.Д.Попова, И.А.Стернин// Москва АСТ: «Восток-Запад» 2007, стр-226
3. Когнитивная лингвистика [курс лекции] / Т. Г. Скребцова // Санкт-Петербург 2011, стр – 256
4. Когнитивная лингвистика [учебная пособие] / Дзюба, Е. В. // Екатеринбург2018, стр – 282
5. Тил илиминде когнитивдик лингвистиканын калыптанышы [Текст] / Төлөкова Э.Т.// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №2, 2017
6. Исмаилов А.У., Асанова Н.Т. Дил баян жазууга уйргтуу аркылуу студенттерге руханий баалуулуктарды калыптандыруунун мааниси / А.У. Исмаилов, Н.Т. Асанова // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. №1 (41). 2017. С. 156-160.